

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԳԱՎԱՌԸ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՍՏՏՍԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Խորհրդային կարգերի հաստատումից հետո Հայաստանում կազմավորված գավառներում ստեղծվեցին իշխանության նշանակովի մարմիններ՝ հեղկոմներ, որոնց նպատակը տեղերում խորհրդային իշխանության հաստատումն էր:¹ Գավառները բաժանվում էին տեղամասերի, վերջիններս էլ՝ գյուղական հասարակությունների, որոնց հեղկոմները կենտրոնական իշխանության հետ կապը պահպանում էին տեղամասային հեղկոմների միջոցով: Խորհրդային իշխանության հաստատման գործընթացը կազմակերպում ու ղեկավարում էր ՀԿ/ԲԿ Կենտկոմը: Իշխանության պետական մարմինների կազմավորմանը զուգընթաց ձևավորվում էին գավառային ու շրջանային (գավառակային) կուսակցական կազմակերպությունները: Սակայն նորաստեղծ իշխանության պետական ու կուսակցական մարմիններն ի սկզբանե լուրջ տարածայնություններ ունեին իրականացվող քաղաքականության և իրենց իրավասության սահմանների վերաբերյալ հարցերում: Երկրի ներքին կյանքին բնորոշ այս իրողությունն առանձնակի դրսևորում ունեցավ Ալեքսանդրապոլի գավառում, որտեղ Հեղկոմ ստեղծվել էր դեռևս 1920թ. նոյեմբերին՝ թուրքերի կողմից գավառը գրավելուց հետո, և համագործակցելով թուրքերի հետ, հույս ուներ մի կողմից թուլացնել թուրքական օկուպացիոն ռեժիմը, մյուս կողմից՝ անբախտել խորհրդային իշխանությունը: Սակայն այդ համագործակցությունն ավելի շուտ վարկաբեկեց խորհրդային իշխանությունը, և հեղկոմը ստիպված եղավ 1921թ. հունվարի 25-ին վայր դնել իր լիազորությունները: Կուսակցության թույլ հեղինակությունը բարձրացնելու և Ալեքսանդրապոլի խորհրդայնացումը նախապատրաստելու նպատակով 1921թ. ապրիլին այստեղ անցկացված Հայաստանի Կոմունիստական կուսակցության Ալեքսանդրապոլի կազմակերպության առաջին կոնֆերանսը դատապարտում և քաղաքականապես սխալ է որակում Ալեքսանդրապոլի Հեղկոմի գործունեությունը:² Դրանից հետո գավառում կուսակցության քաղաքականությունն իրականացնում էր Գավկոմը՝ իր մի շարք բաժիններով՝ ինֆորմացիոն-կազմակերպչական, հաշվառման և բաշխման, ազիտացիոն-պրոպագանդիստական, գյուղացիների մեջ աշխատանքի և այլն:³ Գավկոմի հիմնական խնդիրներն էին՝ կուսակցության հեղինակության բարձրացումը և կուսակցականների թվի ավելացումը: Ի դեպ, շատերը մտնում էին կուսակցության շարքերը՝ իրենց գոյությունը մի կերպ պահպանելու համար: Գավկոմին ուղղված կուսակցականների դիմումներից երևում է, որ նրա հաշվառման և բաշխման բաժնի ձեռքում կենտրոնացված էին առաջին անհրաժեշտության մեծաքանակ իրեր և մթերքներ, որոնք բաշխվում էին միայն կուսակցական ընկերներին:⁴

Թուրքերի հեռանալուց հետո՝ 1921թ. մայիսի 23-ին, կազմակերպվում է Ալեքսանդրապոլի գավառի հեղկոմը՝ Ս. Մանուգյանի նախագահությամբ:⁵ Չնայած որ գյուղական, գավառակային և գավառական հեղափոխական կոմիտեների կազմակերպման մասին ՀԽՍՀ ժողկոմխորհրդի դեկրետում հստակ մատնանշվում էին հեղկոմների գործառույթները,⁶ այնուամենայնիվ կուսակցական մարմինները հաճախ իրենց վրա էին վերցնում նաև դրանք:

Ալեքսանդրապոլի գավառի բնակչությունն իր վրա կրեց խորհրդային իշխանության կազմավորման շրջանի ողջ ծանրությունը թե՛ քաղաքական և թե՛ տնտեսական առումով: Ռազմական կոմունիզմի քաղաքականությունը տնտեսական կյանքում և կոմունիստական կուսակցության մենատիրության հաստատումը քաղաքական կյանքում

¹ Հայաստանի ազգային արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԱ), ֆ. 1022, գ. 3, զ. 336, թ. 1:

² Տե՛ս, ՀԱԱ, ֆ. 3, գ. 1, զ. 3, թ. 6:

³ Նույն տեղում, գ. 6, թ. 14:

⁴ Նույն տեղում, գ. 22, թ. 4:

⁵ Տե՛ս, Հեղափոխական կոմիտեները Հայաստանում, Եր. 1974, էջ 61:

⁶ Նույն տեղում, էջ 63-71:

նոր փորձություններ դարձան Ալեքսանդրապոլի գավառի բնակչության համար: Թուրքական զինակազման պայմաններում գտնված Ալեքսանդրապոլի գավառում շարունակվում է իրեն սպառած և չարդարացված ռազմական կոմունիզմի քաղաքականությունը: Թուրքերի կողմից թալանված բնակչության վերջին ունեցվածքը բռնագրավվում է կարմիր բանակին կերակրելու համար: Գյուղի բնակչությունից պահանջվում է տրամադրել իր հացի ողջ ավելցուկը քաղաքի բանվորության և գորքի կարիքների համար՝ դրա դիմաց ստանալով անդորրագիր, որ իրավունք կտար նրանց սպազայում համապատասխան քանակի վալյուտային ապրանք պահանջել պետական մթերանոցներից:⁷ Մակայն միշտ չէ, որ այդ ստացականները տրվում էին:⁸ Ընդ որում, պարենամթերքը բռնագրավվում էր ոչ թե ավելցուկ ունեցող գյուղացիներից, այլ ամբողջ գյուղից: Գաղթականներով ու որբերով հեղեղված Ալեքսանդրապոլի գավառում տնտեսական ծայրահեղ քայքայման պայմաններում ապրող չքավոր գյուղացիները վճարելու գրեթե ոչինչ չունեին: «Այսու պատիվ ունենք հայտնելու Չեզ,- կարդում ենք Դրոբիս գյուղի հասարակությունից Ալեքսանդրապոլի հեղկոմին ուղղված 1921թ. հունիսի 7-ի խնդիրում,- որ ներկա թվի մայիսի մեջը մեր 4-րդ գավառամասի Հեղկոմի նախագահի շրջաբերական հրամանի համաձայն մեզանից պահանջվում էր 20 փութ միս, բայց մենք ընչազուրկ ենք և քայքայված, միանգամայն չենք կարող այդպիսի պահանջներին բավարարվածություն տալ, քանի որ մենք կանաչով ենք սնվում: Ուստի խնդրում ենք հնարավորին չափ մեզ խնայեք: Ներկա ողորմելի դրության մեջ գտնվող ընչազուրկ ու քայքայված գյուղացիներին ազատեք այդ պահանջից»:⁹ Ճիշտ է, հետագայում հեղկոմը որոշում է գյուղացիներին և քաղաքացիներին վճարել բանակի կարիքների համար «բռնագրավված հացահատիկի, խոտի ու տավարի արժեքը», բայց միևնույնն է, գյուղացիները չէին կարող բավարարել այդ պահանջները: 1921թ. հունիսի 21-ին Քավթառլուի բնակիչները՝ Ալեքսպոլի պարենավորման բաժնի վարիչին ուղղված գրությունում տեղեկացնում են, որ իրենք գտնվում են անելանելի դրության մեջ և խնդրում են շուտափույթ վերացնել գնումները:¹⁰

Բռնագրավումները կրում էին անկանոն և զանգվածային բնույթ: Դրանցով զբաղվում էր թե՛ հեղկոմը, թե՛ գավկոմը և թե՛ զինկոմը: Այս վիճակին վերջ տալու նպատակով Ալեքսանդրապոլի շրջանային հեղկոմի ՆԳ բաժնի վարիչ Հ. Ամատունին 1921թ. մայիսի 6-ի շրջաբերականով արգելում է ամեն տեսակի բռնագրավումները և խուզարկությունները, առաջարկում միլիցիայի պետին և գավիեղկոմների նախագահներին՝ իրենց իսկ անձնական պատասխանատվությամբ, անմիջապես դադարեցնել անպատասխանատու անձնավորությունների ինքնակամ և ապօրինի գործունեությունը և խստագույնս հսկել սույն շրջաբերականի իրագործումը, իսկ մինչ այդ տեղի ունեցած բոլոր խուզարկությունների և բռնագրավումների մասին խիստ քննություն կատարելուց հետո շուտափույթ իրազեկ անել իրեն:¹¹ Չնայած սրան՝ բռնագրավումները երկար ժամանակ չէին դադարում: Բնակչությանը բռնագրավումներից չի ապահովում նաև անցումը նոր տնտեսական քաղաքականության, որի հիմքում դրված էր պարենհարկը: Մի կողմից հասկանալով, որ բռնությունների քաղաքականությունը վնասում է գյուղացու տնտեսությանը, կառավարությունը անցնում է պարենհարկի, մյուս կողմից՝ ցուցակագրելով գյուղացու ամբողջ ունեցվածքը՝ շարունակում էր այդ բռնագրավումները: Ալեքսանդրապոլի գավիեղկոմի նախագահ Ա. Շահգեղյանը բոլոր գավառային և գյուղական հեղկոմներին ուղղված հրամանում տեղեկացնելով պարենտուրքի անցման մասին, հայտնում է, որ բերքը թաքցնողները կհամարվեն ժողովրդի թշնամիներ, կուլակներ, որոնց պետք է բանտարկել և ունեցվածքը բռնագրավել:¹² 1921թ. սեպտեմբերի 15-ին Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության գավառային կոմիտեն և Ալեքսանդրապոլի գավառային հեղափոխական կոմիտեն կոչով դիմում են գյուղացիներին հանձնելու պարենտուրքը՝ միաժամանակ սպառնալով բերքի չափը թաքցնելու դեպ-

⁷ Տե՛ս, ՀՄԱ, ֆ. 1022, ց. 4, գ. 72, ք. 20:

⁸ Տե՛ս ՀՄԱ, ֆ. 144, ց. 3, գ. 2, ք. 44:

⁹ Նույն տեղում, ք. 82:

¹⁰ Տե՛ս ՀՄԱ, ֆ. 144, ց. 3, գ. 2, ք. 75:

¹¹ Տե՛ս, ՀՄԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 19, ք. 10:

¹² Նույնը:

քում բանտ նստեցնել, ունեցածը բռնագրավել, նույնիսկ կանգ չառնելով զնդակահարության առաջ:¹³ Սեպտեմբերի 19-26-ը պարենոտորքը հավաքող գավառային հանձնաժողովը հայտարարում է ստուգման շաբաթ՝ գյուղացիներին տեղեկացնելով, որ նրանք այդ շաբաթվա ընթացքում հնարավորություն ունեն ուղղելու իրենց սխալ տվյալները, այլապես նրանց փրկություն չկա:¹⁴ Պարենոտորքի հիմնական սկզբունքը դասակարգային մոտեցումն էր, որի համաձայն՝ հարկ դրվում էր միայն հարուստների վրա, որպեսզի գյուղացիներն իրենք մատնանշեն, թե ովքեր են հարուստները:¹⁵ Այս սկզբունքի կենսագործումը սրում է իրավիճակը գավառում: Բնակչության շրջանում լուրեր են տարածվում խորհրդային իշխանության ժամանակավոր լինելու մասին: Ալեքսանդրապոլի գավառային Արտակարգ հանձնաժողովի նախագահին ուղղված մի զեկուցագրում նշվում էր, որ բնակչության մեծամասնության, հատկապես գաղթականության վերաբերմունքը խորհրդային իշխանության նկատմամբ թշնամական է:¹⁶ Ալեքսանդրապոլի կոմունիստական կուսակցությունը ստիպված է լինում դիմելու ազգաբնակչությանը՝ հորդորելով հանգստության և խաղաղության:¹⁷ Քաղաքական աշխատանքներ են տարվում կուսակցության և խորհրդային իշխանության հեղինակությունը բարձրացնելու ուղղությամբ: 1921թ. նոյեմբերի 24-ի շրջաբերականով Ալեքսանդրապոլի գավառի հեղկոմի նախագահն առաջարկում է. «...առանձին խնամքով ընդատաջ գնալ տեղական կարիքներին և բավարարել աշխատավոր տարրերի արդարացի խնդիրները, նպատակ ունենալով այն թերահավատության դեմն առնելու, որը հետևանք է նման անտարբերության և հետ է մղում խորհրդային իշխանությունից աշխատավորության լայն զանգվածների ու նպաստավոր հող ստեղծում մեր թշնամիների պրոպոկացիոն գործունեության համար»:¹⁸ Մեկ այլ շրջաբերականով հեղկոմի նախագահը առաջարկում է գավառակային հեղկոմներին՝ հրաժարվել դատական գործառույթներից և դրանք հանձնել դատական հիմնարկություններին:¹⁹

Ստեղծված իրավիճակն օգտագործվում է կոմունիստական կուսակցության քաղաքական իշխանությունն ամրապնդելու համար: Կուսակցության քաղաքականությունից բնակչության դժգոհությունների համար մեղադրվում են իշխանության մարմինները, որոնք իբր ճիշտ չէին իրականացնում կուսակցության քաղաքականությունը: Բազմաթիվ անմեղ մարդիկ հալածանքների և բռնությունների են ենթարկվում: Կուսակցությունը պարբերաբար անցկացնում է իր անդամների գտում, և մեծ մասամբ խորհրդային իշխանության մարմիններում աշխատողներն են հեռացվում կուսակցությունից, նրանցից շատերը նույնիսկ ձերբակալվում են:²⁰ Ալեքսանդրապոլի գավառի կուսակցականների վերացուցակագրումը տեղի է ունենում 1921թ. հունիսի 1-3-ը:²¹ Այն հնարավորություն է տալիս կուսակցությունից հեռացնելու հատկապես մտավորականներին:²² Հերթական վերացուցակագրումը տեղի է ունենում սեպտեմբերին:²³ Մինչև 1921 թվականի վերջերը կուսակցությունից հեռացվում է մտավորականության մեծ մասը և ապահովվում կոմունիստական կուսակցության հաղթանակն առաջիկա ընտրություններում:

1921թ. ապրիլ-դեկտեմբեր ամիսներին Ալեքսանդրապոլի գավառում Հայաստանի խորհրդային իշխանության իրականացրած քաղաքականությունը չբարելավեց բնակչության տնտեսական վիճակը, այլ միայն ամրապնդեց կոմունիստների քաղաքական իշխանությունը՝ հիմքեր ստեղծելով կոմունիստական մեծատիրության հաստատման համար:

¹³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 16, թ. 4:

¹⁴ Նույն տեղում, թ. 7:

¹⁵ Նույն տեղում, գ. 66, թ. 31:

¹⁶ Նույն տեղում, գ. 6, թ. 19:

¹⁷ Նույն տեղում, գ. 16, թ. 6:

¹⁸ Նույն տեղում, գ. 18, թ. 15:

¹⁹ Նույն տեղում, թ. 11:

²⁰ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 1, գ. 158, թ. 3:

²¹ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 3, ց. 1, գ. 47, թ. 68:

²² Նույն տեղում, գ. 4, թ. 36:

²³ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 4033, ց. 3, գ. 1, թ. 13:

*АЛЕКСАНДРАПОЛЬСКИЙ УЕЗД В ПЕРИОД УСТАНОВЛЕНИЯ
СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ*

___ Резюме ___

___ К. Алексанян ___

После ухода турков в апреле 1921г. население Александропольского уезда на своих плечах вынесло все трудности и последствия установления Советской власти: военный коммунизм, продразверстка, от которых не освобождал и переход к НЭП-у.

Сложившуюся ситуацию компартия использовала в целях укрепления своих позиций, обвиняя в трудностях исполнительные органы Советов, которые якобы неверно реализовывали политику партии.

Периодически проводившиеся чистки исключали из партии в основном сотрудников Советов, которые были в основном представителями интеллигенции, многие из них были арестованы. Все это обеспечивало победу компартии на выборах в Советы, создавая условия для утверждения единовластия коммунистов.